

TADEUSZ WASILEWSKI

PRAWOSŁAWNE IMIONA JAGIEŁŁY I WITOLDA

Do nierozwiązanych zagadek wczesnych dziejów Litwy i panującej w niej dynastii Giedyminowiczów należą prawosławne ruskie imiona nadawane przez kronikarzy i publicystów ruskich, piszących w XIV i XV w., tym spośród synów i wnuków Giedymina, którzy nosili imiona litewskie i zmarli jako poganie bądź przyjęli katolicyzm.

Wielki książę Olgierd Giedyminowicz miał nosić imię Aleksandra nadane mu na chrzcie prawosławnym¹. Syn jego i następca na tronie Jagiełło był według XIX-wiecznych historyków rosyjskich prawosławnym o imieniu Jakow (Jakub) aż do swego powtórnego chrztu katolickiego². Tezę tę pogrzebało ostatecznie odkrycie przez L. W. Czerepnina rejestru „gramoty” potwierdzającej umowę, jaką wielka księżna litewska Julianna, wdowa po Olgierdzie, zawarła w imieniu syna Jagiełły z wielkim księciem moskiewskim Dymitrem Dońskim, na mocy której Jagiełło miał poślubić córkę Dymitra przyjąwszy uprzednio chrzest prawosławny³. Trwanie w pogaństwie litewskim Olgierda i jego synów z Julianny twerskiej nie wyklucza ich udziału w nabożeństwach i obrzędach kościoła prawosławnego, którego wierną wyznawczynią była wielka księżna Julianna twerska. Zwracano wielokrotnie uwagę na niezwykłą tolerancyjność okazywaną w sprawach wyznaniowych przez Giedymina i jego następców⁴.

* W przypisach zastosowano następujące skróty wydawnictw źródłowych:

PSRL — *Polnoe sobranie russkich letopisiej*

SRP — *Scriptores rerum Prussicarum*

¹ Imię Andrzeja nadał Olgierdowi T. Narbutt, wydając wśród licznych własnych falsyfikatów rzekomy napis na dzwonie z r. 1379 „se az rab boży Jakov Ondrejevič z materju moeu Ulianovoju Aleksandrova...” (T. Narbutt, *Pomniejsze pisma historyczne*, Wilno 1846, s. 99; por. J. Wolff, *Ród Gedymina*, Kraków 1886, s. 86, przypis 7). O falsyfikatach Narbutta zobacz: J. Tazbir, *Z dziejów fałszerstw historycznych w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 57 (1966) z. 4 s. 590 n.

² M. P. Smirnov, *Jagello — Jakov — Vladislav i pervoe soedinenie Litvy s Polšeju*, Odessa 1868, s. 165–175; M. O. Kojalovič, *Ctenija po istorii Zapadnoj Rosiji*, 1884, s. 94; D. I. Ilovaskij, *Istorija Rossii*, t. 2, 1884, s. 171; A. Barbašev, *Witowt i jewo polityka do Grunwaldskoj bitwy 1410*, Petersburg 1885, s. 35 (pozostawił problem chrztu prawosławnego Jagiełły nierozstrzygnięty).

³ L. V. Čerepnin, *Russkie feodalnye archivy XIV—XV vekov*, t. 1, Moskwa—Leningrad 1948, s. 50 n.

⁴ K. Stadnicki, *Olgierd i Kiejstut synowie Gedymina w. xięcia Litwy*, Lwów 1870, s. 120, 124; H. Paszkiewicz, *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa 1938, s. 125.

Wielkie zasługi Julianny dla prawosławia podkreślała zaginiona kroniczka lub zbiór żywotów władców Tweru powstały w XIV—XV wieku w Twerze. Dziełko to o charakterze hagiograficznym zawierało opowieść o twerskich książętach-męczennikach (Michale i Aleksandrze — dziadzie i ojcu Julianny), zamordowanych przez Tatarów, i o samej Julianie Twerskiej. W kronice tej naturalną kontynuacją opowieści o Juliannie była część końcowa przedstawiająca genealogię książąt litewskich, tak blisko i wielokrotnie spokrewnionych z wielkimi książętami twerskimi. Opracowane na podstawie tej kroniki przez Spiridona-Sawwę *Postanije* kończy się zapisem o śmierci wielkiego księcia twerskiego Michała Aleksandrowicza, brata Julianny (zm. 26 VIII 1399), i objęciu tronu przez jego syna Iwana (zm. 22 V 1425) oraz jego braci⁵. Rok 1425 stanowi zatem *terminus ante quem* powstania owej kroniki twerskiej, a jej część końcową można by nazwać kroniczką twersko-litewską. Ta zaginiona kronika twerska nie była latopisem (rocznikiem) podzielonym na lata.

Dziełko twerskie, według wielu badaczy główne źródło *Postanija* opracowanego przez Spiridona-Sawwę, Twermanina z pochodzenia, nazywane jest zwykle nie kroniką, lecz dziełem anonimowego pisarza („kniźnika”) twerskiego z XV w.⁶ Wydawca *Postanija* uważa jednak, że Spiridon-Sawwa wykorzystywał raczej oddzielne żywoty władców Tweru, zwracając uwagę na brak w *Postaniju* tekstów zbieżnych z latopisarstwem twerskim⁷, a podkreślając jednocześnie jego wspólne źródło hagiograficzne: żywot wielkiego księcia Tweru Michała Aleksandrowicza z tzw. *Pre-dislowijem letopisa knjażenja Tferskago błagowiernych knjaziej Tferskich*⁸.

Spiridon-Sawwa za swymi twerskimi źródłami przedstawia Julianę jako obrończynię prawosławia, a jej męża Olgierda jako jego wyznawcę. Pisząc już po upadku Tweru w XVI w. nazywa nadal władców Tweru wielkimi książętami, a w części przedstawiającej genealogię książąt litewskich (*Rodoslowie litovskich knjazej*) wiąże historię Litwy i jej książąt z historią Rusi poprzez historię Tweru, a nie Moskwy. *Postanije* swe opracował Spiridon-Sawwa w latach 1506—1523, a dokładniej, jak ustaliła R. P. Dmitrjewa, w latach 1511—1521⁹.

Z tych samych twerskich źródeł, przede wszystkim zaś z genealogii książąt litewskich korzystały, być może poprzez zaginioną wczesną re-

⁵ *Postanije* Spiridona-Sawwy zostało wydane przez R. P. Dmitrievą: *Skazanije o knjazjach vladimirskich*, Moskwa—Leningrad 1955, s. 170. Dalej następuje krótka genealogia książąt litewskich.

⁶ Por. B. N. Florja, *Rodoslowie litovskich knjazej v russkoj političeskoj mysli XVI v.*, [w.] *Vostočnaja Evropa v drevnosti i srenekovje v. Sbornik statej* Moskva 1978, s. 322.

⁷ R. P. Dmitrieva, jw., s. 88.

⁸ PSRL 15 s. 465—470.

⁹ R. P. Dmitrieva, jw., s. 81—82.

dakcję opracowaną następnie w Moskwie, krótkie kroniki i rodosłowa książąt litewskich, powstałe w wieku XVI również w Moskwie. Według R. P. Dmitrijewej źródłem ich było *Postanije Spiridona-Sawwy*, lub *Skazanije o knjazjach wladimirskich* starszej redakcji. Rodosłowy te, a zwłaszcza zamieszczony w nich wykaz synów Olgierda i Julianny twerskiej jest poprawniejszy zarówno od wykazu przytoczonego przez Spiridona-Sawwę w *Postaniju*, jak i od kronik litewskich. Najstarszy z tych rodosłowów, tzw. *Sokraszczennaja Litovskaja Letopis*, została wydana w r. 1911 przez G. Bugosławskiego. Kroniczka ta, przedstawiająca genealogię Giedyminowiczów, powstała w latach 1506—1533¹⁰.

Stosunek tych XVI-wiecznych genealogii Giedyminowiczów do odpowiedniej „rodosłownej” części *Postanija* Spiridona-Sawwy obrazuje następujące zestawienie:

Spiridon-Sawwa,
Postanije

169: (wymienia błędnie siedmiu synów Olgierda i Julianny, między nimi Jakov-Jagiełło)
Si vse ot velikija knjażny Ulijany christijany besta.

s. 169—170: I Jakov že, syn Olgierdov, vpade v prelest rimskaja very i narečen byst Ijagailo.

*Sokraczennaja
Litovskaja Letopis*

s. 7: (wymienia niemal poprawnie siedmiu synów Olgierda i Julianny; brak wśród nich Korybuta, a rozdwojony został Wigand-Minigiełło)

[...] velikogo knjazja Olgierda vtoraja żeny blagovernynja velikija knjagini Ulijanii synov sedm 1-j Jakov narečennyj Jagailo, knjaz velikij litovskij [...] vtoroj syn Skirgajlo bezdeten, 3-j Simeon Lingven.

s. 13: Jagajlo [...] slavici radi mira sego ostavil do konca pravoslavnuju christianskuju veru grečeskogo zakona i svoju mater blagovernuju knjagijnju Julianiju

*Načalo gosudarej
Litovskich* (PSRL 17)

col. 599: (to samo jak w *Skróconym Latopisie* wymienienie synów Olgierda i Julianny; brak wśród nich Korybuta, a rozdwojony został Wigand-Minigiełło)

[...] ot Ulijany ot Tverjanki 7 synov
1-j Jakov narečennyj Jagailo; a byl na velikom knjażeni Litovskom [...] a vtorij syn [...] Skirigajlo bezdeten; 3-j Semen Lugveni.

col. 599 (brak odpowiednika w tekście)

¹⁰ G. Bugoslavskij, *Sokraščennaja Litovskaja letopis načala XVI v.*, [w.] *Smolenskaja Starina*, v. 1 č. 2, Smolensk 1911, s. 7 n. O dacie powstania tej redakcji zobacz: B. N. Florja, jw., s. 320—328.

Stwierdziliśmy zatem, że w twerskiej opowieści o wielkiej księżnie Juliannie i związanej z nią genealogii książąt litewskich najstarszy jej syn występował jako Jakub, a nie jako Jagiełło, i miał wyznawać prawosławie, od którego odstąpił, przyjmując „rimskuju weru”. Spiridon-Sawwa twierdząc, że wszyscy synowie Julianny byli „chrześcijanami”, czyli prawosławnymi, wymienił jako jej synów tylko tych Olgierdowiczów, którzy nosili imiona prawosławne, wśród nich także synów pierwszej żony Olgierda lub jego wnuków, a nawet osoby fikcyjne (Joann Ostrożskij i Wasilij Czertorisskij).

Według tychże źródeł twerskich przekazanych przez *Postanije* wielka księżna Julianna widząc, że mąż jej Olgierd umiera, wezwała synów i archimandrytę piecherskiego Dawida. Po naradzie z nimi archimandryta ochrzcił Olgierda, nadając mu imię Aleksandra, a Julianna postrzygła go następnie na mnicha, nadając zakonne imię Aleksego. Pochowała go w ufundowanej przez siebie cerkwi Bogurodzicy w Wilnie, gdzie pogrzebano później również ją samą.

Od powyższej tradycji twerskiej odbiega tradycja litewska przekazana przez rocznikarstwo zachodnioruskie i kroniki litewskie.

Latopis Hustyński
(PSRL 2 s. 349)

V sie leto (6848=1 III 1340 — 28 II 1341) Olgerd Gediminovič pojat sebe ženu Julianu, dščer Vitepskogo knjazja i jeja že radi krestisja so vsemi bojary i ludmi.

Kronika Bychowca
(PSRL 32 s. 139; 17 col. 497 n.)

[...] y koli kniaź Olgierd ponial za sebe żonu knjaźnu Ulianu witebskuiu, dla kotorieź kniaź Olgierd ochrystyłsia w ruskuiu wiru.

Oba powyższe źródła zmieniły imię drugiej żony Olgierda, zastępując właściwe imię: Anna, imieniem jego trzeciej żony — Julianna¹¹. Ze źródeł tych dowiadujemy się, że Olgierd został ochrzczony nie na łożu śmierci, lecz znacznie wcześniej, a mianowicie w r. 1340, na dziesięć lat przed ślubem z Julianną twerską. Jednakże III Pskowski Latopis, opisując szczegółowo pod r. 6849 (= 1 III 1341—28 II 1342) poselstwo Pskowian do księcia Olgierda we Witebsku i przybycie tegoż z pomocą przeciw Zakonowi, zaznacza, że „provede Oligerd s soboju syna svoego Andrea, tako bo bjašet imja emou molitvenoe, a ešče be ne kreščen”¹². Gdy Pskowianie chcieli następnie osadzić Olgierda na swym księstwie pod warunkiem przyjęcia chrztu, ten, jako poganin, odmówił, zgodził się jednak na

¹¹ O Annie witebskiej, drugiej żonie Olgierda, poślubionej w r. 1340, poprzednicze Julianny twerskiej, zob.: T. Wasilewski, *Trzy małżeństwa wielkiego księcia Litwy Olgierda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczów* (w druku: *Księga ofiarowana prof. Aleksandrowi Gieysztorowi*).

¹² *Pskovskie letopisi*, red. A. N. Nasonov, v. 1, Moskwa 1955, s. 95.

chrzest syna Andrzeja i jego wybór na księcia pskowskiego¹³. Mógł zatem dynasta litewski już przed swym chrztem nosić chrześcijańskie „imię modlitewne” i uczęszczać, jako katechumen, do cerkwi. Kanoniści bizantyjscy z XII w.: Jan Zonaras, Teodor Balsamon, Aleksy Aristenos wyjaśniają, że katechumenat posiadał pewne stopnie. Katechumeni dzielili się na słuchaczy (*audientes*), opuszczających kościoł po odczytaniu Ewangelii, i wiernych (*pistoi*), przygotowanych już do chrztu, którzy zostawali dłużej, a gdy diakon modlił się nad nimi, klęczeli i stąd zwani byli również klęczącymi¹⁴.

Przyпускаjemy, że od r. 1340 Olgierd należał do niższej kategorii katechumenów-słuchaczy, skoro Pskowianie mogli spodziewać się, że przyjmie chrzest. Autor Latopisu Hustyńskiego, piszący dopiero w XVII w., zniekształcił zatem swe wcześniejsze źródło rocznikarskie, mówiące zapewne ogólnikowo o złożonej przez Olgierda obietnicy przyjęcia chrztu w związku ze ślubem z prawosławną księżniczką witebską, która mogła poślubić co najmniej katechumena. Jako katechumen mógł być Olgierd wymieniany podczas modłów w cerkwiach swego księstwa witebskiego, wniesionego mu we wianie przez żonę, i mógł je wspólnie z nią fundować. Przebywający w r. 1573 w Witebsku Maciej Strykowski oglądał obraz księżnej Julianny „malowany wespół z mężem Olgierdem w cerkiewce staroświeckiej na zamku w Witebsku, który zamek wraz z wieżą księżna zbudowała, gdy Olgierd był na wojnie pruskiej”¹⁵. Pozostawiamy nierozstrzygnięty problem, kiedy Olgierd przyjął imię Aleksandra, przechodząc do wyższej kategorii katechumenów wierzących, zwanych klęczącymi, gdyż nie możemy jednoznacznie odrzucić przekazu twerskiego o przyjęciu tego imienia i chrzcie Olgierda dopiero na łożu śmierci. Oficjalnie pozostał Olgierd poganinem i jako taki został spalony na stosie według pogańskiego obyczaju litewskiego¹⁶.

Przedstawiona powyżej sytuacja wyznaniowa Olgierda wyjaśnia również status wyznaniowy jego synów, urodzonych z trzeciej żony Julianny. Nie posiadali oni imion prawosławnych, uczęszczali jednak do cerkwi, należąc bez wątplenia do kategorii katechumenów-słuchaczy. Jan Długosz stwierdza, że ruska małżonka Olgierda wychowywała ich na prawosław-

¹³ Tamże, s. 96.

¹⁴ J. Vašica, *Au sujet des degrés de catéchuménat*, „Byzantinoslavica” 24 (1963) z. 2 s. 251—257; por. G. Bareille w: *Dictionnaire de théologie catholique*, t. 11, Paris 1905, s. 1971.

¹⁵ M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkich Rusi*, t. 2, Warszawa 1846, s. 58. W swym wcześniejszym dziele (*O początkach... narodu litewskiego*, oprac. J. Radziszewska, Warszawa 1978, s. 263) przypisał Strykowski Olgierdowi szeroką działalność fundacyjną i budowlaną („w Witebsku zamek murem wyżny obwarował i cerkwi dwie, tę w polu, tę w zamku zbudował”).

¹⁶ Już K. Stadnicki (jw., s. 124) godził z sobą pozornie sprzeczne przekazy o chrzcie Olgierda i o jego pogańskim pochówku. T. Narbutt (*Dzieje narodu litewskiego*, t. 5, Wilno 1839, s. 234) nazwał Olgierda katechumenem.

nych („quos genetrix eorum formabat ad mores graecos, ritum graecum illis instillans”)¹⁷. Niektórzy z synów Julianny, wśród nich, jak stwierdziliśmy wyżej, Jagiełło, otrzymali imiona prawosławne. Przykład najstarszego Olgierdowicza, Andrzeja, księcia pskowskiego, a później połockiego, poucza, że nadanie imienia poprzedzało chrzest.

Jak zaznaczają liczne przekazy źródłowe, Jagiełło pozostał nieochrzczonym poganinem do swego chrztu łacińskiego w r. 1386. Otrzymał więc imię Jakuba, jako swe „imię modlitewne”, uzyskując w cerkwi status katechumena wyższego stopnia — wierzącego. Uważam, że nastąpiło to wówczas, gdy utracił tron wielkoksiążęcy w Wilnie i został przez stryja Kiejstuta usunięty na Ruś. Gdy powrócił w czerwcu 1382 r. do Wilna, obejmując ponownie władzę najwyższą na Litwie, jego pogańscy poddani uważali, że złożył obietnicę przyjęcia chrztu i przygotowuje się do tego aktu. Żmudzini oświadczyli wówczas: „Jagel confitemur dominum nostrum, a quo non discedamus sub tali condicione, si Jagel voluerit manere in ritu paganorum et origine suo; si vero velit christianus fieri non obediemus ei”¹⁸. Najwidoczniej w poprzednim roku uległ zmianie stosunek Jagiełły do wyznania chrześcijańskiego, a nastąpiło to w okresie panowania w Wilnie wielkiego księcia Kiejstuta¹⁹.

Terminus post quem przyjęcia przez Jagiełłę statusu katechumena wierzącego i imienia Jakub stanowi zatem pochód Kiejstuta na Wilno, podjęty około 1 listopada 1381 r. i objęcie przez niego władzy wielkoksiążęcej oraz usunięcie Jagiełły do Witebska. Władcy prawosławnego księstwa trudno było pozostawać poganinem. Wszyscy Giedyminowicze przyjmowali wraz z księstwem na Rusi chrzest prawosławny, lub przynajmniej, jak wykażemy niżej, przyjmowali imiona prawosławne. Księciem witebskim pozostawał Jagiełło do połowy 1382 r. W kwietniu t. r. wielki książę Litwy Kiejstut pod obleganą przez siebie krzyżacką Welawą dowiedział się o buncie Korybuta Olgierdowicza na Siewierszczyźnie. W czasie wyprawy przeciw Korybutowi w połowie czerwca t. r. Jagiełło opanował przy pomocy Hanulona Wilno, powracając tym samym na wielkoksiążęcy tron Litwy²⁰.

¹⁷ Joannis Dlugossii *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, t. X, Varsaviae 1985, s. 95.

¹⁸ *Die Chronik Wigands von Marburg. Originalfragmente, lateinische Uebersetzung und sonstige Uebersetze*. Hrsg. von Th. Hirsch, [w:] SRP 2, Leipzig 1863, s. 619.

¹⁹ Paszkiewicz (jw., s. 104) uważał, że niepokój Żmudzinów wywołało przyjęcie przed kilku laty chrztu przez dwóch rodzonych braci Jagiełły, Skiergiełłę i Korybuta. Reakcja Żmudzinów byłaby wówczas wyraźnie spóźniona, a Wigand z Marburga wyraźnie zazaczył, że dotyczyła ona postępowania samego władcy, a nie jego braci.

²⁰ S. Smolka, *Kiejstut i Jagiełło*, [w:] *Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydziały: Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny*, t. 7, Kraków 1889, s. 139.

Do okresu wygnania z Litwy właściwej odnosimy zatem przyjęcie przez Jagiełłę prawosławnego imienia Jakub. Uczynił to Jagiełło w niepewnej sytuacji politycznej, pod naciskiem z jednej strony mieszkańców Witebska, a z drugiej strony samego wielkiego księcia Litwy Kiejstuta. Na potrzebę przyjęcia przynajmniej katechumenatu wyższego stopnia wskazywał niedawny bunt Połocka przeciw poganinowi Skirgiełło wiosną lub latem 1381 r. Skirgiełło był tylko katechumenem-słuchaczem i nosił wówczas wyłącznie imię litewskie. Bunt zaangażował następnie główne siły Jagiełły pod Połockiem, co kosztowało go utratę tronu na rzecz stryja Kiejstuta.

Kiejstut po zdobyciu tronu litewskiego kontynuował tradycyjną politykę władców Litwy usuwania z jej rdzennych ziem rywali własnej dynastii przez zmuszanie ich do objęcia księstw w odległych ziemiach ruskich. Los podobny zgotował Kiejstut nie tylko Jagiełło, lecz także jego braciom. Nie wiemy, kiedy przyjął chrzest Skirgiełło, poganin jeszcze w r. 1381²¹, a „schyzmatyk” już w r. 1384²². Przypuszczam, że uczynił to jesienią 1381 r. pod obleganym niezwykle długo i wytrwale Połockiem, gdy usiłował powrócić na tron książęcy w Połocku już jako chrześcijanin. Chrzest prawosławny mógł on przyjąć również nieco później, na przełomie r. 1381/2, jako warunek ugody zawartej z wielkim księciem Kiejstutem, który mógł tego żądać, dając mu jakieś władztwo na Rusi. Miał niewątpliwie rację Henryk Paszkiewicz, twierdząc, że Skirgiełło nie mógł przyjąć chrztu dopiero po katastrofie Kiejstuta, gdyż obejmował wówczas jego pogańskie księstwo trockie²³.

Wyraźniejsza jest sytuacja wyznaniowa następnych dwóch w kolejności starszeństwa braci Jagiełły. Korybut niewątpliwie jeszcze jako poganin oblegał w początku 1380 r. na czele oddziału Jagiełły krzyżacki zamek Bayern²⁴. Bronił zatem wówczas zachodnich kresów państwa litewskiego przed Zakonem i nie był jeszcze osadzony na dalekiej prawosławnej Siewierszczyźnie. Znalazł się na niej dopiero przed Zielonymi Świętami, tj. przed 25 maja 1382 r. Stanisław Smolka z uzasadnieniem stwierdza, że na Siewierszczyźnie osadził go Kiejstut²⁵. Przeciw Korybutowi wyru-

²¹ Jako poganina wypędzili go Połoczanie, o czym pisze Wigand (*Die Chronik Wigands...*, s. 607: Ruteni vero putabant in nullo eventu habere regem paganum et vi expulerunt eum). Podzielam zdanie L. Kolankowskiego (*Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. I, Warszawa 1930, s. 20 i przypis 20), że Skirgiełło, jako poganin, został w r. 1381 wypędzony z Połocka, zgodnie z tokiem narracji Wiganda. Odosobniony pozostaje pogląd Paszkiewicza (jw., s. 102, 107 przypis 3) o chrzcie Skirgiełły już około 1380 r. i pierwszym wcześniejszym buncie Połoczan przeciw niemu (w r. 1378 ?).

²² „Rex nomine Jagal una cum fratre suo scismatico Skirgal”, wzmiankowany jest 6 VII 1384 w liście wielkiego mistrza do papieża Urbana VI; zob. SRP 2 s. 625 uwaga 1680; T. Narbutt, *Dzieje...*, t. 5: Dodatki, s. 17–19.

²³ Paszkiewicz, jw., s. 104.

²⁴ *Die Chronik Wigands...*, s. 606; Paszkiewicz, jw., s. 88.

²⁵ Smolka, jw., s. 140, 144.

szył na Nowogródek Siewierski Kiejstut przed tymże 25 maja 1382 r., a nim powrócił z tej wyprawy, Jagiełło zamiast go wesprzeć zajął Wilno²⁶. W związku z osadzeniem na Siewierszczyźnie przybrał Korybut imię Dymitra i przyjął chrzest, gdyż wyznawcą prawosławia był w czasie zawierania unii krewskiej 14 sierpnia 1385 r.²⁷ Trzecim bratem Jagiełły noszącym imię prawosławne był Lingwen. Nie wiemy wprawdzie, gdzie osadził go Kiejstut, lecz przypuszczam, że również na jego żądanie przybrał imię Symeona i przyjął chrzest. Jako Semen Lingwen wystąpił już 22 marca 1386 r. na kartach Nowogrodzkiego IV Latopisu²⁸.

Nie jest na pewno rzeczą przypadku, że imiona ruskie nosiło tylko czterech starszych synów Julianny: Jagiełło, Skirgiełło, Korybut i Lingwen. Trzej młodszy synowie: Korygiełło, Wigunt-Minigiełło i Swidrygiełło byli mniej groźni dla Kiejstuta i mogli pozostać jako poganie na Litwie, a następnie przyjąć chrzest katolicki i polskie imiona w r. 1386. Usuwanie starszych synów Olgierda i Julianny na Ruś i spychanie ich w objęcia Kościoła prawosławnego miało dla Kiejstuta ujemny skutek, gdyż umożliwiło podjęcie współpracy politycznej i wojskowej Jagiełły i jego braci z wielkim księciem moskiewskim Dymitrem Dońskim.

W archiwalnej *Opisi 1626 g. „Poselskiego prikazu”* zachowały się streszczenia trzech „gramot”: (1) „dokonczatelnoj gramoty” wielkiego księcia moskiewskiego Dymitra Iwanowicza (Dońskiego) i brata jego księcia Włodzimierza Andrejewicza z wielkim księciem Jagełłą i z braćmi jego kniaziami Skirgiełłą i Korybutem; (2) „gramoty” Jagiełły, Skirgiełły i Korybuta o zawarciu umowy z wielkim księciem Dymitrem Iwanowiczem, z jego bratem Włodzimierzem Andrejewiczem i ich dziećmi w roku 6902 i o „całowaniu krzyża” księcia Dymitra; (3) „gramoty” wystawionej przez wielkiego księcia Dymitra Iwanowicza i wielką księżną Julianę Olgierdową zawierającej „dokonczanie” (umowę) o małżeństwie wielkiego księcia Jagiełły Olgierdowicza z córką wielkiego księcia Dymitra Iwanowicza pod warunkiem przyjęcia przez Jagiełłę chrztu („i krestitisja w pravoslavnuju veru i krestjanstvo svoe objaviti vo vse ljudi”)²⁹. Tylko jeden z regestów posiada datę roczną (6902=1394), niewątpliwie mylną. Odkrywca tych dokumentów L. V. Czerepnin proponował skorygowanie jej na 6892 i datowanie dokumentów na rok 1384. Brak jednak uzasadnienia dla tej dość daleko idącej poprawki, która na trzy cyfry tylko jedną

²⁶ *Letopisec welikych knjazej Litowskych*, PSRL 17; *Zapadnorusskija letopisi*, St. Peterburg 1907, col. 77; Smolka, jw., s. 144.

²⁷ Z imieniem Dymitr wystąpił Korybut 23 X 1386 r. (*Akta unii Polski z Litwą*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 12—13).

²⁸ PSRL 4 s. 343.

²⁹ L. N. Čerepnin, *Duchovnyje i dogowornyje gramoty Dmitrija Donskogo kak istočnik*, „Istoričeskie Zapiski” 24 (1947) s. 249; tenże, *Russkie feodalnye archivy...*, t. 1, s. 50—51; I. B. Grekov, *Vostočnaja Evropa i upadok Zolotoj Ordy*, (na rubeże XIV—XV w.), Moskwa 1975, s. 173.

ostatnią pozostawia niezmienioną. „Kopijna kniga” spisana w „Poselskim Prikazie” u schyłku XV wieku, zawierająca pełne teksty gramot, nie posiadała najwidoczniej dat rocznych. Umieszczenie daty tylko w regeście środkowej gramoty jest zapewne wynikiem domysłu twórcy *Opisi 1626 g.*

Przekazane w *Opisi* teksty streszczeń dokumentów przemawiają za datacją wcześniejszą. Zwraca zwłaszcza uwagę brak wymienienia wśród litewskich sygnatariuszy układów Witolda Kiejstutowicza, który 14 sierpnia 1385 r. potwierdził obok Jagiełły i jego trzech braci akt unii krewskiej³⁰. Jako sygnatariusze układu z Moskwą występują obok Jagiełły tylko dwaj jego bracia rodzeni, a brak jest młodszych, nawet Lingwena, sygnatariusza układów litewskich z ościennymi państwami w 1379 i 14 VIII 1386 r.³¹ Pominięcie zaś w układzie z Dymitrem Dońskim Witolda, który już od wiosny 1384 r. porozumiewał się skrycie z Jagiełłą, a w lipcu tegoż roku powrócił jawnie na Litwę, jest tym bardziej niezrozumiałe, że w 1384 lub początku 1385 r. Witold przyjął imię prawosławne i miał objąć rządy nad Wołyniem, dawną dzielnicą Lubarta Giedyminowicza³². Tak jak wcześniej Kiejstut, również Jagiełło po powrocie na tron wielkoksiążęcy Litwy usunął Witolda, swego najgroźniejszego rywala z Litwy ściślejszej, ofiarując mu dawną dzielnicę Lubarta pod warunkiem przejścia na prawosławie. Mediatorką między nimi była wielka księżna Julianna³³. Prowadzenie podobnej polityki właśnie w r. 1384 byłoby ze strony Jagiełły niezrozumiałe, gdyby sam zamierzał przyjąć w tym roku chrzest prawosławny i poślubić księżniczkę moskiewską. Władcy Litwy rezydujący w Wilnie lub w Trokach nie zawierali małżeństw z przedstawicielkami dynastii panującej w samej Moskwie, natomiast opozycyjni wobec nich prawosławni dynaści litewscy, władający ziemiami ruskimi, chętnie zawierali takie układy z Moskwą dotyczące związków małżeńskich. Uczynili tak np. Semen Lingwen lub sam Witold, wydając córkę Zofię za wielkiego księcia moskiewskiego Iwana. Usuwany na Ruś Witold, podobnie jak wcześniej Jagiełło, ograniczył się jedynie do przyjęcia statusu katechumena wierzącego i „imienia modlitewnego”, a nie przyjął chrztu prawosławnego, tym bardziej że nie objął w faktyczne władanie Wołynia i tytułował się w r. 1385 na pieczęci przywieszanej do aktu unii w Krewie księciem trockim, a nie wołyńskim³⁴. O przyjęciu tylko imienia lub wiary (katechumen wierzący), a nie chrztu, mówią nam zgodnie podstawowe źródła. Witold w memoriale opracowywanym około 1390 r. dla

³⁰ *Akta unii...*, s. 3.

³¹ *Codex diplomaticus Prussicus*. Hrsg. von Johannes Voigt, Bd. 3, Koenigsberg 1848, s. 182; *Akta unii*, s. 3.

³² Szerzej Paszkiewicz (jw., s. 169).

³³ Rolę Julianny podkreśla spisany w kancelarii Zakonu w latach 1412—1413 *Sumarium von Jagel und Wytaut* (SRP 5 s. 225).

³⁴ W. Semkowicz, *Sfragistyka Witolda*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 13 (1930, druk: 1931) s. 65 n.; Paszkiewicz, jw., s. 178.

Krzyżaków i przy ich udziale stwierdził, że Jagiełło ze Skirgiełłą zmusili go do przyjęcia wiary ruskiej⁸⁵. Inne pismo, powstałe w kancelarii Zakonu w latach 1412—1413 pt. *Sumarium von Jagel und Wytaut*, podaje, że Witold pozbawiony Trok, kiedy powrócił (1384) na Litwę, zwrócił się do Julianny, wdowy po Olgierdzie, z prośbą o Łuck po Lubarcie, obiecując, że przyjmie wyznanie prawosławne. Łuck otrzymał i przyjął wiarę ruską⁸⁶, lecz stało się to dopiero w r. 1393. Zmiana wiary była niepełna, bo polegała na przyjęciu go do grona tzw. katechumenów, to jest wyższego stopnia i używania odtąd „imienia modlitewnego”. Zachowała się nawet o tym imieniu pamięć na Litwie. Kronika Bychowca zaznacza, że gdy Witold „Rusinom ostal dali byli imia iemu Juri i koli sia ochrestił w ladskuuiu wiru tohda imia iemu dano Alexander”⁸⁷. Kronikarz litewski wyraźnie rozróżnił nadanie imienia („dali byli imia iemu”) od przyjęcia chrztu („sia ochrestił”). Nie nosił natomiast nigdy Witold imienia Aleksander jako prawosławnego⁸⁸.

Usuwanie w r. 1383 i 1384 Witolda na ziemie ruskie dowodzi, że traktował wówczas Jagiełło część ruską swego państwa jako dodatek do Litwy właściwej, do którego usuwał niewygodnych sobie przedstawicieli własnej dynastii, zmuszając ich tym samym do przyjęcia chrztu prawosławnego. Wobec tego sam Jagiełło nie zamierzał w tymże r. 1384 przyjmować chrztu prawosławnego i poślubić moskiewskiej księżniczki. Podobny projekt podjął dwa lata wcześniej na przełomie 1381 i 1382 r., gdy sam z braćmi rodzonymi znalazł się w położeniu przypominającym sytuację Witolda z 1384 r. Julianna, matka Jagiełły, podjęła w 1381 lub 1382 r. w imieniu syna zobowiązanie przyjęcia chrztu przez niego, a Jagiełło, wywiązując się z tego zobowiązania, został katechumenem wierzącym i przyjął „modlitewne imię Jakuba”, tym bardziej że tego samego żądał od niego Kiejstut. Imię to wybrał na cześć wielkiego księcia rjazańskiego Jakuba Olega, swego stałego sojusznika, który miał prawdopodobnie zostać ojcem chrzestnym Jagiełły.

Próba zawarcia sojuszu z Moskwą spotkała się ze zdecydowaną kontrakcją wielkiego księcia Kiejstuta. Przerwanie przez niego wojny prowadzonej dotąd z Zakonem bez zawarcia traktatu i podjęcie dalekiej wyprawy na Siewierszczyznę przeciw Korybutowi miało zapobiec oderwaniu

⁸⁵ SRP 2 s. 713.

⁸⁶ SRP 5 s. 225.

⁸⁷ PSRL 32 s. 141.

⁸⁸ Zapiska opublikowana przez Narbutta (jw., s. 385) o prawosławnym imieniu Aleksander Witolda jest nieporozumieniem. Odsyła on do dzieła N. M. Karamzina: *Istorijskoe gosudarstwo Rossijskago*, t. 5, St. Peterburg 1834, gdzie nie znajdujemy cytowanej wzmianki. Narbutt twierdząc, że Witold nosił imię Aleksandra, powtarzał tendencyjne relacje źródeł krzyżackich o prawosławnym chrzcie i imieniu Witolda Aleksander (zob. *Codex epistolaris Vitoldi*, s. 997; SRP 3 s. 308). Relacje krzyżackie są z gruntu mylne, gdyż Witold przyjął imię Aleksandra na swym chrzcie katolickim w Krakowie.

ziem ruskich od rządzonej przez Kiejstuta Litwy. W czasie tej wyprawy, która zbliżyła go terytorialnie do Moskwy zawarł Kiejstut latem 1382 r. układ pokojowy z Moskwą, połączony z ustaleniem granic obu państw³⁹. Tym samym upadł projekt Jagiełły zawarcia sojuszu z Dymitrem Dońskim przeciw Kiejstutowi. Wielkie zmiany, jakie jeszcze w tymże 1382 r. zaszły zarówno w Moskwie, jak i na Litwie, odebrały mu wszelkie znaczenie i atrakcyjność dla Jagiełły. Chan Tochtamysz zdobył 26 sierpnia 1382 Moskwę i spustoszył całe niemal państwo moskiewskie. Metropolita Cyprian porzucił Moskwę i osiedlił się w Kijowie. Na Litwie zginął w więzieniu w zamku krewskim Kiejstut, a pogańscy poddani Jagiełły, przede wszystkim Żmudzini domagali się, aby pozostał poganinem. Jagiełło porzucił wówczas definitywnie plan zawarcia sojuszu z Dymitrem Dońskim, umocnionego chrztem prawosławnym i małżeństwem z jego córką. Przystał zatem używać prawosławnego imienia Jakub, o którym pamięć zachowała jedynie powstała w Twerze opowieść o wielkiej księżnie Juliannie Olgierdowej i zależne od tego tekstu różnorodne redakcje powstałej również w Twerze genealogii książąt litewskich. Pamięć o prawosławnym imieniu Witolda zachowała natomiast powstała w XVI wieku Kronika Bychowca. Oba te imiona: Jakub Jagiełły i Jerzy Witolda, były ich „imionami modlitewnymi”, które nosili jako katechumeni wyższego stopnia, przygotowując się do przyjęcia chrztu.

DIE GRIECHISCH-ORTHODOXEN NAMEN JAGIELLOS UND WITOLDS

Zusammenfassung

Der Autor analysiert zwei historische Quellen, die die Lösung des im Titel erwähnten Problems erlauben. Es sind das die Regesten der zwischen dem Dmitri Donskoi und Juliane, der Witwe des Großfürsten Olgierd, und ihren Söhnen Jagello, Skirgello und Korybut abgeschlossenen Verträge (wahrscheinlich aus dem Jahre 1383) sowie die *Postanije* von Spiridon-Sawwa (Beginn des 16. Jh.), die auf der verschollenen Chronik der Twerer Herzöge aus dem Anfang des 16. Jh. beruhen. Der Autor bespricht auch andere Quellen, die nach Ansicht der Forscher ihre Kenntnisse den beiden letzten Texten entnehmen (der Chronik und der „rodosłowy“ der litauischen Fürsten, aus dem 16. Jh., verschollen).

Die Ereignisse des Jahres 1382 (der Tod des Kiejstut, die Niederlage des Dmitri Donskoi im Krieg mit den Tataren) verursachten, daß der Vertrag mit Dmitri seine Gültigkeit verlor, d. h. Jagello mußte nun nicht mehr die Tochter des Dmitri

³⁹ Układ Kiejstuta z Dymitrem Dońskim badacze odnoszą zazwyczaj, bez podania dowodów, do początku panowania Kiejstuta w Wilnie (L. Kolankowski, jw., s. 21; Paszkiewicz, jw., s. 110; Grekov, jw., s. 151, 174).

Donskoi zur Frau nehmen und brauchte auch nicht mehr den griechisch-orthodoxen Glauben anzunehmen, als Gegenleistung für die Hilfe der Litauer im Kampf mit den Tataren und des Großfürstentums Moskau — im Schutz Litauens den Kreuzrittern gegenüber. Die Untertanen Jagellos forderten von ihm, Heide zu bleiben. Die oben angeführten Chroniken von Twer erwähnen, daß Jagello den rechtgläubigen Namen Jakob benutzte, von dem er nach 1382 resignierte. Das Andenken an den rechtgläubigen Namen Witolds — Georg blieb in der Chronik von Bychowiec aus dem 16. Jh. erhalten. Beide Namen (Jakob und Georg) waren „Gebetsnamen“, die sie als Katechumenen höheren Grads trugen, als solche, die sich auf die Taufe vorbereiten.